

SPOMINI NA DELO VOS

Prišel sem po knjigo »Deseti brat«

Mineva štirideset let spominov, odkar so bile, kmalu po ustanovitvi Varnostno obveščevalne službe, jeseni leta 1941, oblikovane prve varnostne skupine, ki so jih sestavljali najpogumnejši borci-legalci, tovariši Viktor Avbelj, Franc Ravbar, Zvone Runko, Edi Brajnik in mnogi drugi, ki so se naskrivaj zbirali pri »Desetem bratu«, današnji gostilni Fortuna na Vodovodni cesti.

Mineva štirideset let najlepših spominov KRISTE KELVIŠAR, nosilke spomenice 1941 in mnogih drugih visokih odlikovanj, ki je med vojno kot gostilničarka nudila skrišališče Vosovcem. Tovarišica Krista je že pred vojno v gostinstvu prehodila pot od natakara do najemnice gostilne pri Vrhovnikovih (sedanje Brinje) na Vodovodni cesti. Tam je bila leta 1939 pri njej seja CK KPS.

Kmalu potem je vzel v najem gostilno Fortuna in takrat so jo spoznali člani bežigradske »Vzajemnosti«. V temnih dneh okupacije se je oblikovala prva partizanska skupina Skojevec in mladincev iz Vodovodne ceste ter iz Dravske in Podmliščakove ulice. Nekaj izmed njih jih je septembra 1941 odšlo v partizane, tovarišica Krista pa se je z zbiranjem orožja, hrane, sanitetnega in drugega materiala vključila v delo Osvobodilne fronte.

Vsak Vosovec je ob vstopu v gostilno moral povedati geslo: »Prišel sem po knjigo »Deseti brat«! Dogovorili so se namreč, da bo Krista sprejela le tistega, ki bo prišel s tem geslom. Tako je gostilna Fortuna za ilegalce dobila ime »Deseti brat« in postala zatočišče in dom Vosovcev vse do kapitulacije Italije.

Mnogi Vosovci so tam prenočevali, dobivali hrano, tam so kovali načrte za najbolj drzne akcije. V gostilni je bilo tudi skrišališče orožja.

Krista je kot dobra mati skrbela za vse, ki so se borili za pravo stvar.

»Deseti brate« je bil žarišče najbolj neupogljivega upora. Tovarišica Krista se spominja, da so od tam aktivisti odhajali na vse akcije in se z njih vračali ali pa tudi ne... Vosovce je večkrat obiskal pesnik Karel Destovnik-Kajuh, ki je po končanih sestankih recitiral svoje pesmi iz zbirke »Markacije«. »Vsi smo ga poslušali s stisnjenimi pestmi,« se spominja Krista, »ko mu je iz prsi privrel stih: Za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti...«

Pred veliko prvomajsko proslavo leta 1943 je pri »Desetem bratu« zasedal štab za izvedbo proslave, ki so ga sestavljali vsi člani VOS in komandanti borbenih skupin Narodne zaščite. Takrat je bilo pri Kristi kot v panju, saj je bilo hkrati zbranih tudi po 20 ljudi. Množična proslava je tako sijajno uspela, da so italijanski okupatorji zagnali preplah, saj so bili prepričani, da so partizani napadli Ljubljano.

Avgusta leta 1944 pa so se nad Kristo zgrnile najtežje preizkušnje. Aretirala in zaprla jo je gestapovsko-belgardistična policija. Pri »Desetem bratu« so namreč iskali skladišče orožja. Dvigili so točilno mizo, vse preiskali in prekopali, našli pa niso ničesar. Vsa zaštevavanja in mučenja je Krista hrabro prestala in čeprav so ji grozili z Urhom, ni izdala ničesar. Odnali so jo v koncentracijsko taborišče, kjer je preživela strašno zimo in se šele avgusta 1945 vrnila v osvobodeno Ljubljano.

Kramljali sva o Ljubljani – mestu heroju in o srečanju s soborci, ki so ji ob njeni 70-letnici pred leti podarili kipec illegalca. Ob slovesu se mi je zazdelo, da mi tovarišica Krista neslišno govori: »Za kar sem živel, bi hotela še enkrat živeti...«

VIDA PETROVČIČ

»Žica« bo živel a herojskim mestom

Italijanski okupatorji so 11. aprila 1941 zasedli Ljubljano, vendar se Ljubljanci niti za hip niso sprijaznili s prihodom sovražnika. Pod vodstvom Osvobodilne fronte so se začele številne akcije, ki italijanskim vojakom niso dale niti trenutka miru. Številni Ljubljanci so odšli v partizane, drugi pa so navkljub grožnjam, ubijanju rodoljubov in zapiranju naših ljudi nadaljevali svoj veličastni boj. Sovražnik je besnel. Zlasti tako imenovane plebsitne akcije so mu pokazale, da je vsa Ljubljana za Osvobodilno fronto. Ta je namreč pozvala Ljubljance, naj bodo 29. oktobra in 1. decembra 1941 ter 3. januarja in 7. februarja 1942 vsi javni lokali in ulice popolnoma prazni med 7. in 8. uro zvečer. Tako je tudi bilo.

V svoji nemoči so si Italijani nato izmislili »rešilne načrt«: sklenili so obdati Ljubljano z žično ograjo in utrditvami, da »niti miš ne bo mogla iz mesta«. Več tisoč vojakov in delavcev je pet dni trdo delalo, porabili so na tone gradbenega materiala, kilometre bočice žice in tako je bila Ljubljana v začetku leta 1942 obdana z 32 kilometri žice, utrjena pa z 69 bunkerji. V Ljubljano in iz nje so odslej ljudje lahko prihajali in odhajali le s posebnimi dovolilnicami. Sledile so policijska ura, številne aretacije v mestu, ljudje niso bili brez skrbi za svojo usodo ne ponoči, ne podnevi.

Vendar Ljubljane – mesta heroja – niti bodoča žica, niti okrutnost okupatorja, ni pokorila. Klic svobode, ideje bratstva in enotnosti, so bile močnejše. Na nešteto skritih načinov so prinášali in odnašali iz Ljubljane nedovoljeno blago, v Ljubljani pa je ilegalno življenje vrelo in Italijan, pozneje pa Nemec, sta vsak trenutek vedela, da ju v našem mestu ne čaka nič dobrega.

V spomin na najbolj težke dni našega mesta se je ljubljanska mladina odločila tam, kjer je nekoč tekla žica, na katero se danes spominjajo spominski kamni, zgraditi pečeno pot, pot spominov in tovaršstva. Na tej poti se tovaršstvo kali na delovnih akcijah, na katerih brigadirji iz leta v leto dograjujejo zeleni obroč okoli našega mesta – obroč ljubezni, miru, napredka, simbol neupognjene Ljubljane!

En vsako leto ob prazniku mesta heroja – 9. maju – obroč zaživi. Pohod po poteh tovaršstva postaja legenda pionirjev, mladine, delovnih ljudi in občanov Ljubljane. Skorajda ni Ljubljance, ki se te manifestacije še ni udeležil, letošnja petindvajseta po vrsti pa bo še posebno doživetje, saj bo ljubljanska mladina 24. aprila nekaj čez 10. uro dopoldne sklenila okrog našega mesta živi obroč!

Kako srečno mesto je bila Ljubljana tistega sončnega majskega dne, ko so v njeno osrčje ponosno prikorakale partizanske enote. In danes, naše mesto in njegovi ljudje z zanosom zrejo novemu razvoju naproti.

V ZAPOTOKU
POD KUREŠČKOM

Mladi in borci na skupni poti

Vasica Zapotok pred vojno ni štela veliko hiš. Domačini so se skromno preživljali. Ukvarjali so se s kmetijstvom in gozdarstvom. Tudi v te gorske kraje je prišla vojna vihra. A domačini so ostali zavedni pripadniki svojega naroda. Vsi so bili na strani OF. V vasi ni bilo izdajstev, večje število domačih fantov pa je odšlo v partizane. Okupatorski skorenj je tudi pri njih zapustil sledi. Junija 1942 je italijanska soldateska prihrumela v vas. Pod njihovimi krogli je v bližnjem gozdičku padlo precejšnje število talcev – domačinov iz bližnje okolice. Danes v neposredni bližini nekdanje šole stoji spomenik, posvečen tem prvim žrtvam.

Pisalo se je leto 1942 in na obronku vasi je nastal prvi proletarski bataljon Toneta Tomšiča, ki mu je poveljeval Stane Semč-Daki. Tomšičevci, šercerjevci in druge naše partizanske enote so bile v Zapotoku vedno tople sprejete.

Po vojni je vas bila družbenopolitično aktivna, toda njen razvoj je vedno bolj ostajal na robu dogajanja. Šele pred nekaj leti so dobili vodo in električno energijo. Še vedno teče akcija za posodobitev ceste. Mlade generacije so vse bolj odhajale v dolino in v vasi so ostajali le starejši, trdno vezani na svoje domačije.

Odbor za proslavo 35-letnice ustanovitve prvega

proletarskega bataljona pri Tomšičevi brigadi je dal idejo, da naj bi zapuščen stavbo nekdanje šole adaptirali. Na sami proslavi pa se je prvič pojavil predlog, da naj bi bil tu Dom borcev in mladine.

V akcijo za obnovu stavbe se je vključilo večje število delovnih organizacij iz vsike občine. Pomagale so z materialnimi in finančnimi sredstvi. Na pomoč so priskočile tudi občinske družbenopolitične organizacije in skupščina občine Ljubljana Vič-Rudnik. Osnovni namen doma je, da bodoče generacije mladih spoznajo dogajanja s tega področja v času NOB.

Dom je danes že skorajda urejen. Ko bo popolnoma dokončan, bo naenkrat lahko v njem tudi po več dni bivalo 60 ljudi. V stavbi je spominska soba, ki predvsem s slikovnim gradivom prikazuje like borcev I. proletarskega bataljona Toneta Tomšiča. Tu je tudi troje orožje, ki ga je prispevala organizacija ZRVS. V sejni sobi je prostora za 60 ljudi, tolikšna je tudi zmogljivost kuhinje in jedilnice. V dvoh spalnicah je 25 postelj. Načrtujejo pa se ureditve podstrešja. Lani so v domu uredili tudi centralno ogrevanje.

V Zapotoku dom ni nikoli prazen. Pozimi so bili tu na zimovanju predšolski otroci vsike občine. Velikokrat so v njem taborniki, vojaki, teritorialci.

IVO BREČIČ

Peter Kozole, »Če ne bi bilo vstaje slovenskega naroda in Osvobodilne fronte, bi se naša zgodovina morda zasukala v čisto drugo smer. Tako pa imamo zdaj svobodo, demokracijo, neuvržnost, samoupravljanje. Revolucija nam je tudi prinesla, da lahko poučujemo v slovenskem jeziku, za kar so se v preteklosti prizadevali še drugi zavedni Slovenci. Vse to so vrednote, ki jih moramo prenašati na mlade.«

Milena Bajzek: »Ljubljana dobiva podoben velenost, vendar ne smemo pozabiti, da je tudi turistično mesto in da bi morali še bolj kot doslej skrbeti za njeno tradicionalno, turistično zanimivo podobo. Pri tem ne mislim samo na arhitekturo, marveč tudi na gostoljubnost, ki zadnje čase nekoliko izginja.«

Alojz Janežič: »Z velikimi koraki hitimo v prihodnost, toda tale »atomski čas« nas ubija. Mladi ljudje nečajo več v poklice, proizvodni delavci še vedno »bežijo« v administracijo. Veliko pričakujem od rezultatov usmerjenega izobraževanja, saj nam mora zagotoviti delovne moči za naše nove objekte, za naš nadaljnji razvoj.«

Betka Malič, »Spominjam se, kot da se je vse dogajalo včeraj. Videla sem, kako je aprila 1941 general Rupnik šel naproti Italijanom na Vrhniko. Takrat sem imela štiri-najst let in bratranec Slavko Gabrenja, ki je kasneje padel, me je poučil, kaj se dogaja. Mi otroci smo pisali povelje OF, risali srpe in kladiva na liste, ki smo jih trošili ali lepili na postelja.«

Franc Jakič: »Prijeten občutek prevzema človeka, ko hodi po mestu in se spominja: v tej hiši smo delali, pri tisti zgradbi smo sodelovali... Ko smo gradili stavbe, pa smo gradili tudi medsebojne odnose, vzdušje v delovnem kolektivu. Velik napredek smo dosegli v času po osvoboditvi, dvignila se je naša življenjska raven. Pri delu se nikoli nismo ustrašili ovir, še bolj zavzeto smo poprijeli pa je šlo – in tako je še danes.«

mag. Anuša Rode, »Aktivno delujem v našem delegatskem sistemu. Marsikaj mi zato zmanjka prostega časa, pa vendarle... Veliko težav sem imela z otroškim varstvom, vendar sem to zdaj uspela rešiti. Precej časa tudi preživim na poti med domom in službo, saj ne živim v Ljubljani. To so pač problemi zaposlene žene, matere, delegatke.«

Milan Newčny: »Prava škoda je, da v Ljubljani ni več prvomajske parade, ki bi lahko bila nadvse slovesna prav letošnje, jubilejno leto. Spominja me na staro, idilično Ljubljano, ko je bila še majhna in smo se vozili s tramvajmi. Lepo je, da smo tako napredovali, manj pa je lepo, da nimajo Ljubljanci nič več tako čustveno vezani na mesto, kot smo bili nekdaj.«

Nada Slatner: »Verjetno nihče na svetu ni pričakoval tako hitrega razvoja Jugoslavije po vojni. Dosegli smo ogromen napredek na vseh področjih, zlasti pa pri uveljavljanju ustvarjalne vloge delovnega človeka. Svoj delež ima pri tem tudi mladina, ki se zlasti v zadnjih letih vključuje v delegatski sistem in po svojih močeh prispeva k nadaljnjemu razvoju naše družbe. Seveda so še težave, tudi na kongresu samoupravljalcev bomo spregovorili o njih, vendar jih bomo skupno tudi učinkovito razrešili.«

Branko Trkmič, »V letih oborožene revolucije in narodnoosvobodilnega boja smo si začrtali svojo pot, tako dajmo kasneje lahko kljubovali tudi velesilam, čeprav so nekateri v svetu menili, da to ni mogoče. Mislim, da bodo mlajše generacije še naprej s pridom znale uporabljati te pridobitve. Iz te naše zgodovine izhajajo še posebne naloge za našo službo, namreč varovanje teh pridobitev.«

Mojca Gliha: »Lahko smo ponosni, da smo v Ljubljani končno došli veličasten kulturni dom, kakršnega naše mesto tudi zasluži. Lepo je, da se mesto hitro razvija, a ta naglica ima tudi svoje senice. Moti me, da naša Ljubljana ni več bela.«

Miro Pirc: »Povsem razumljivo je, da pride ob tako hitrem razvoju tudi do obasnih težav, morda smo celo preveč naložili eni generaciji. Toda, presegli bomo tudi to obdobje, čeprav stabilizacijska brezena marsikje nalagajo le na delavčeva ramena. Z optimizmom zrem v prihodnost, z delom pa bomo dokazali svojo zrelost.«

Dunja Simšič: »Ideje, ki so pripeljale do ustanovitve Osvobodilne fronte, so žive še danes. Osvobodilna fronta je združila vse napredne sile, delavce, kmete, inteligenco in postala vseljudska politična organizacija v borbi proti sovražniku, v prizadevanjih za lepši jutri v demokratični Jugoslaviji. Osvobodilna fronta je pomenila idejo bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, to idejo pa moramo zlasti v današnjem času skrbno negovati. S ponosom lahko gledamo na naš povojni razvoj.«

Avgust Klančar, »Včasih sem že kot otrok z očetom hodil v gozdove tesarit. Ukvarjali smo se tudi s suho robo, da smo imeli pri hiši kak dinar. Danes hodim v službo in s plačo sem že precej posodobil kmetijo. Dobili smo tudi elektriko in vodo, le še pot nam manjka. Včasih smo se komaj za silo preživljali v teh hribih, danes pa je veliko sprememb na bolje.«

LETO 1941

Zaloški železničarji

Na območju Polja in Zaloga ter v njuni širši okolici so bili prebivalci pred drugo svetovno vojno politično močni razgibani. Med njimi je bilo veliko železničarjev. Kot begunci so se po prvi svetovni vojni zaradi fašistične italijanske raznorodovalne politike – ki jih je ali odpuščala iz službe ali jih je njeno nasilje prisililo, da so sami zapustili Juljsko krajino –, naselili na vzhodnem področju širše ljubljanske okolice. Železničarji v Polju in Zalogu so bili dokaj levičarsko in protifašistično usmerjeni in tako so tudi ob prihodu italijanskega okupatorja med prvimi sabotalni okupatorjeve ukrepe in organizirali Osvobodilno fronto. Komunisti in skojeveci

so namreč imeli ne le med prebivalci, temveč tudi med železničarji svoje privržence in sodelavce še iz časa predvojnega revolucionarnega delavskega gibanja.

Na železniški postaji Zalog je bila.tik pred vojno ustanovljena partijska celica, ki so jo sestavljali telegrafist Rudi Sigulin, kretnika Jože Omahen in Ivan Dorbež – komunist iz leta 1920. Nekaj železničarjev je bilo v kandidatski celici: prometnik Janez Pangršič, premikalec Danilo Kralj, nadpremikač Tone Zupančič, premikalec Miha Kaluža in nadzorani premikalec Roman Klešnik. Od leta 1938 je delovala

tudi organizacija SKOJ, v kateri je bilo največ mladincev železničarjev ali pa mladincev in mladink, katerih očetje so bili železničarji.

Začetek organiziranja OF na železniški postaji Zalog je bil torej tesno povezan s političnim delom v kraju. Zato so že konec maja ali v začetku junija 1941 ustanovili odbor OF. Ta je imel prek Rudija Sigulina in Petra Čermelja zvezo z okrožnim komitejem KPS v Zalogu in je delal do 15. maja 1942. Železniška postaja Zalog je bila kot sestavni del ljubljanske železniške vozlišča s premikalnim kolodvorom in hkrati kot obmejna postaja ob nemško-italijanski okupacijski meji zelo pomembna. Tu so sestavljali nove kompozicije tovornih vlakov, ki so vozili iz fašističnih držav proti jugu in severu. Železničarji na odseku proge Ljubljana–Zalog so bili tesno povezani z ljubljanskim železniškim vozliščem in so prek železniškega komiteja KPS in organizacij OF v posameznih delovnih enotah sodelovali pri različnih sabotažah.

Sprva so sabotažne akcije na progi izvajale borbene skupine skojevecv iz Polja in Zaloga in tamkajšnji železničarji. Ti so jim namreč posredno pomagali s strokovnimi nasveti ali pa so pri akcijah celo neposredno sodelovali. Posledica vsakodnevnih sabotaž so bila pogostna zaslivanja, aretacije in racije železničarjev na zaloški postaji. Italijanski

okupatorji so med prvimi prišli Rudija Sigulina, in to že 22. julija 1941, vendar so ga konec avgusta izpustili; 9. marca 1942 so ga zopet prišli in ga kasneje ustrelili. Prijeli so tudi druge železničarje in jih poslali v internacijo.

Zaradi rastočega okupatorjevega nasilja spomladi 1942 so železničarji na odseku Ljubljana–Zalog odhajali v partizanske enote. Skupina mlajših železničarjev je odšla aprila 1942, večja skupina 20 železničarjev pa s postaje Zalog neposredno po raciji 18. maja 1942. Sprico tega je bil železniški promet na postaji Zalog tri dni prekinjen, in to v dnevih od 18. do 21. maja.

Zaradi aretacij, streljanja železničarjev in odgona v internacijo ali odhoda v partizanske enote je podtalno delovanje železničarjev za nekaj časa prenehalo, ni pa usahnilo. Že konec maja 1942 so nanovo organizirali odbor OF, ki je imel v mnogih akcijah, tako pri organiziranju sabotaž kot prevozu ilegalcev, organiziranju kurirskih zvez in javk, intendantence in vagonskih pošilk tesne zveze s sosednjimi postajami in širšim okoliškim območjem.

Aktivistično delo zaloških železničarjev se je prepletalo z osvobodilnim gibanjem okoliškega prebivalstva in je bilo vsa leta vojne pomembno zaledje narodnoosvobodilni vojski.

ANKA VIDOVIČ-MIKLAVČIČ